

Egyiptomi Füzetek

8. évfolyam 1. szám

2008

A Magyar-Egyiptomi Baráti Társaság időszakos lapja

Adalékok a hypokephálok tipológiai rendszerezéséhez

A hypokephál, magyarul fejalátét, Késő- illetve Ptolemaiosz kori temetkezési melléklet, védelmező amulett. Anyaga leggyakrabban kartonázs, lenvászon vagy bronz, kevésbé gyakran fordul elő a papirusz, arany vagy éppen fa. A korong forma átmérője 8 és 23 cm között változik. Használata Felső-Egyiptomban – Abüdoszban, Thébában, és Akhmimban mutatható ki. Tulajdonosi köre az Amon, és Min papság, illetve ezen istenek templomi kiszolgálói körében mutatható ki, ami viszonylag szűk körű használatot jelez.

Jelen tanulmány a Kr.e. III. században készült *fekete-sárga színekkel* viselő, bitumen háttérű kartonázskorongok típusát veszi górcső alá, és próbálja meghatározni azok helyét a

1. kép: London, EA 8446, Hor-nedzs-itef hypokephálja.
(W. H. Rylands rajza alapján, S. Birch, *PSBA* 1884
(April))

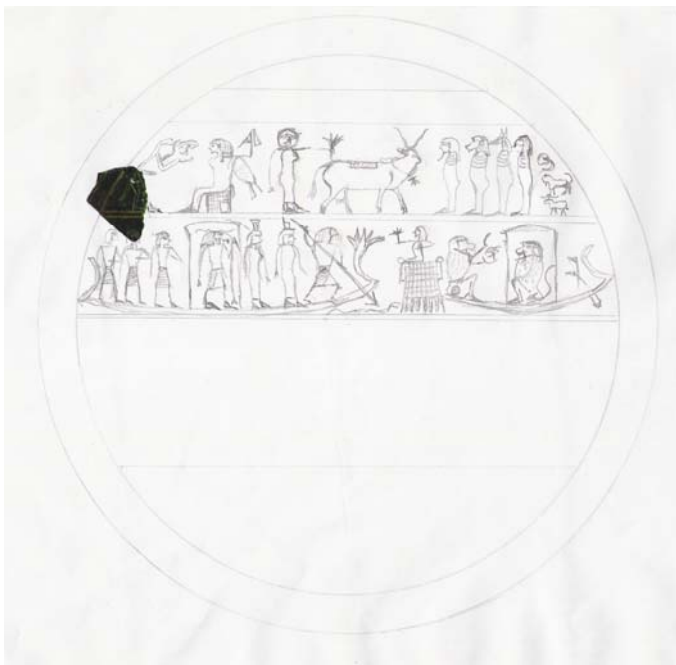
hypokephálok fejlődéstörténetében.

Az általam összegyűjtött korongok között tíz olyan példány van, mely ennek a technikai kritériumnak megfelel. A kiválasztott színek nem egyedülálló a halotti mellékletek között (kanópusztartó ládák, Ptah-Szokarisz-Ozirisz szobrok és koporsók meghatározó színeként is), melyeket a Ptolemaiosz kor elejére szoktak keltezni. Eb-

be a körbe illeszkednek a fekete háttérű sárga okkerrel megrajzolt hypokephálok is. A színek több szempontból is vizsgálható: a fekete a halál, vagy mint Egyiptom termékeny fekete földje az újjászületés szimbóluma, és ugyanezt a gondolatsort követve egyben a túlvilág, és a túlvilág újjászülető urának, Ozirisznek a színe is. A sárga az arany, a gazdagság színe, az

2. kép: Reg. nr 85/296 & 85/297-es számú töredékek hipotetikus rekonstrukciója (saját fénykép és rajz)

3. kép: A reg. nr 85/291-es töredék és annak hipotetikus rekonstrukciója (saját fénykép és rajz)

5. kép: Kairó CG 9448-as korong (saját fénykép a kurátori „Special Register”-alapján)

egyiptomi felfogásban az istenek húsaként értelmezhető. A hypokephálok szemszögéből vizsgálva a színkód talán a sötétbarna bronz hypokephálok színét utánozza, melyeknek felületén arany berakás jelenik meg. Ez az értékelés látszik a legkézenfekvőbbnek, ha arra gondolunk, hogy a legkorábban a XXX. dinasztia idejére becsült korongok anyaga is bronz volt.

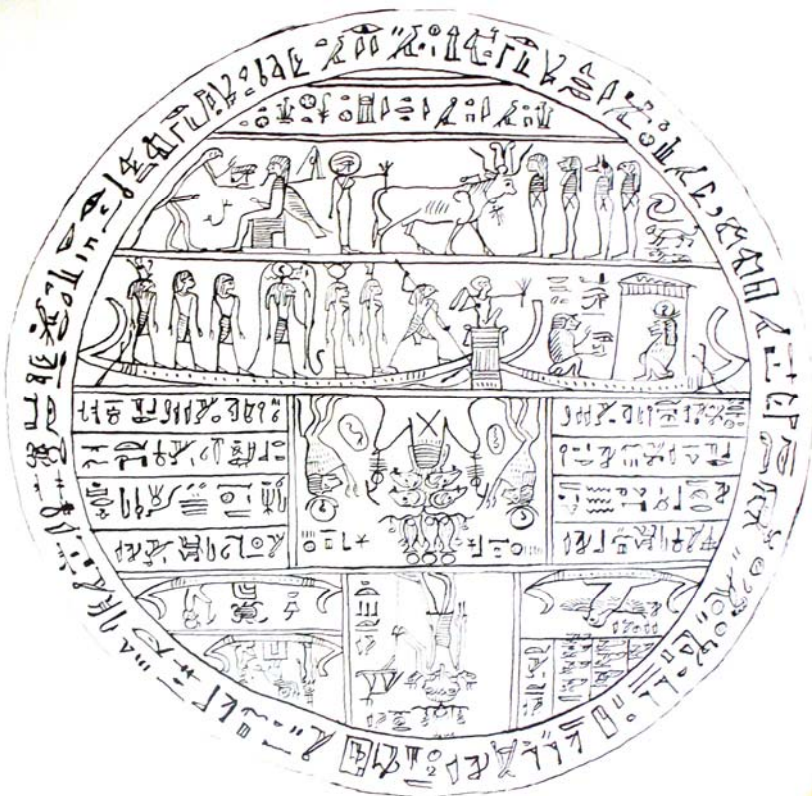
Szerencsések vagyunk a fekete-sárga korongok előkerülését illetően, hiszen számos példány eredeti helyzetében vagy legalábbis kontextusból ismert. Éppen ezt kihasználva igyekeztem összegyűjteni és rendszerezni a thébai és akhmimi eredetű eseteket.

Thébában előkerült darabok:

1. London EA 8446 (1. kép), Hornedzs-itef hypokephálja, akinek korát egyéb ismert temetkezési mellékletei illetve betöltött címei alapján, – lévén II. Ptolemaiosz Philadelphosz (Kr.e. 281-246), II. Arszi-noé, valamint III. Ptolemaiosz Euergetész (Kr.e. 246-221) és II. Bereniké papja, – a Kr. e. III. sz. második felére tehetjük.

2. A Kairó Reg. Nr. 85/297 és 85/296-os számú hypokephál töredékek (2. kép) tulajdonosa Nesz-min volt, akit a magyar koncesszió keretében feltárt thébai 32-es sírban temettek el. Nesz-min Pa-heb és Ta-ker-heb szülöttje, és mint írnok Kr.e. 305 és 264 között működött Thébában, ahogy ezt az általa lejegyzett dokumentumokból visszakovetkeztethetjük.

3. A Kairó Reg. Nr. 85/ 291 (3. kép), Nesz-min édesapjává lehetett. Erre a következtetésre juthatunk, ha a töredék ikonográfiáját megvizsgáljuk, hiszen az egy átmeneti csoporthoz tartozik. Jele-

4. kép: A klasszikus hypokephál: Leiden AMS 62. (W. Pleyte rajza alapján, W. Pleyte: *Chapitres Supplémentaires du Livre de Morts* 162, 162* 163.)

neteik az úgymond klasszikus hypokephálok ábrázolásait mutatja (4. kép), azonban mint újabb típusú korong már fekete háttéren készült. Így ennek datálását illetően a Kr.e. IV. század végét vagy a kora III.sz.-ot látom a legkézenfekvőbbnek.

4. Az előző pontban említett hypokephál pontos párhuzamaként említhetjük a kairói CG 9448-as leltári számú korongot (5. kép). Ennek tulajdonosa is egy bizonyos Nesz-min, de az ő szülei Iszet-uret és Kap-ef-há-montu (?) voltak. Sajnálatos módon ez idáig nem sikerült azonosítani a korongon említett személyeket, de a korong stílusa így is segítségünkre lehet, mivel az átmeneti stílust képviseli, tehát a korong keletkezésére a Kr.e. IV.-III. század fordulója látszik a legvalószínűbbnek.

5. A Kairó CG 9449-es bronz korong származási helye Théba (6. kép). Habár ez a hypokephál nem a tárgyalt fekete-sárga színkóddal készült, kapcsolatba hozható a Nesz-min család említett korongjaival. Feltevésem szerint, többek között a korong felületén olvasható név alapján, ennek tulajdonosa és a thébai 32-es sírban megtalált Nesz-min fia, Sep-min azonos személyek lehetnek. Sep-min, egy Thébában koránt sem jellemző bazalt szarkofágban nyugodhatott, ahogy erre fényderült Kákósy professzor kutatásaiból. Megállapítható továbbá, hogy a bronz korongok használata összekapcsolható a kőszarkofágok használatával. Mivel ismerjük a hypokephál származási helyét, anyagát, tulajdonosának nevét, nem nehéz kapcsolatot találni a thébai 32-es sírban eltemetett Sep-minnel. Az elképzelést pedig csak tovább erősíti, hogy a 2. pontban említett Nesz-min és a kairói Sep-min hypokepháljának a szövege is komoly egyezést mutat. Ahogy pedig arra korábban már rámutattam, a fekete korongok, stílusukban a bronz korongok hagyományát követhették, így a szóban forgó bronz korong tökéletesen illeszkedik a Nesz-min család fekete-korongos tradíciójához.

6. Varga Edith szolgáltattott egy újabb érdekes adalékot 2002-ben, amikor a 32-es sírből előkerült korongokat megvizsgálta. Véleménye szerint egy újabb fekete korong hozható kapcsolatba Nesz-min családjával. A témával foglalkozók között csak „Moir Bryce hypokephál”-ként emlegetett korong tulajdonosa egy bizonyos Ken-neter volt (7. kép), akinek édesapja szintén egy Sep-min nevezetű személy volt. Azonban, hogy ez a Sep-min az előző pontban említett

7. kép: Őrzésének jelenlegi helye ismeretlen „Moir Bryce hypokephál”

egyénnel azonos lenne, egyelőre sem cáfolni, sem megerősíteni nem lehet. Az igen szerényen díszített korong azonban meglehetősen beszédes. Megtudjuk ugyanis, hogy Ken-neter valószínűleg még kislány lehetett, amikor meghalt, hiszen szülei egy érdekes

6. kép : Kairó CG 9449, Sep-min bronz korongja (saját fénykép)

jelzöt kaptak nevük mellé: „a még élő”.

Bárhogy is volt, a hypokephál mind színekódjában, ikonográfiájában, mind pedig szövegtípusában már messze áll a klasszikusnak tartott példányoktól. Ha pedig elfogadjuk, hogy esetleg az előző pontban említett Sepmin gyermekéről van szó a szövegben, akkor a Kr. e. III. század második fele látszik a korong legvalószínűbb datálásának.

A fent említett korongok közül eddig négyet sikerült teljes bizonyossággal Thébához kötni, további négynek pedig ahmimi eredetét valószínűsíteni.

7. A pennsylvániai L-55-15 D hypokephál (8. kép) a paleoanthropológiai körökben ismert PUM II-es múmia temetkezési melléklete volt. Sajnálatos módon a múmia és koporsójának származási helyét homály fedte. Az elmúlt évek kiterjedt kutatásainak köszönhetően azonban elképzelhetőnek tartom, a múmia kartonázs együttese és a koporsó stílusa alapján, hogy azok Akhmimból származnak.

A múmiát 1973-ban felboncolták Detroitban.

9. kép: CG 9449, Pa-hezi hypokephálja (Saját fénykép)

8. kép: Pennsylvania L-55-15 D, a PUM II-es múmia hypokephálja (Saját rajz, a Pennsylvania University Museum archívumától kapott fénykép alapján)

Hogy minél pontosabban megtudják határozni, mely korszakban élt. Radiokarbon kormeghatározást is végeztek rajta. Ennek eredményeként az elhunyt eltemetésének idejét Kr. e. 170 ± 70 körülre becsülték. A tény pedig, hogy egy fekete hypokephál is tartozott a múmiához, melynek ikonográfiája, szövege és technikája teljes mértékben eltért a klasszikusnak tartott hypokephá-lokon megfigyelhető jellemzőktől ismét a III. századot jelöli ki számunkra a korong létrejöttéért. Ezt a hipotézist megerősíti a radiokarbon kormeghatározás, ha meggondoljuk, hogy az tehát Kr.e. 240-et jelöli ki számunkra a múmia lehetséges legkorábbi keltezéséért.

8. A Kairói CG 9443-as hypokephál (9. kép) tulajdonosa Pa-hezi volt. Az elmúlt évben egy grazi múmia és koporsó vizsgálata során kiderült, hogy a koporsó feliratai a kairói hypokephál tulajdonosával azonos személyről szólnak. Ugyancsak Kairóban őrzik a hypokephállal szomszédos vitrinben Pa-hezi Ptah-Szokarisz-Ozirisz szobrát. Mind a kairói szobor, mind pedig a grazi koporsó és a múmiát

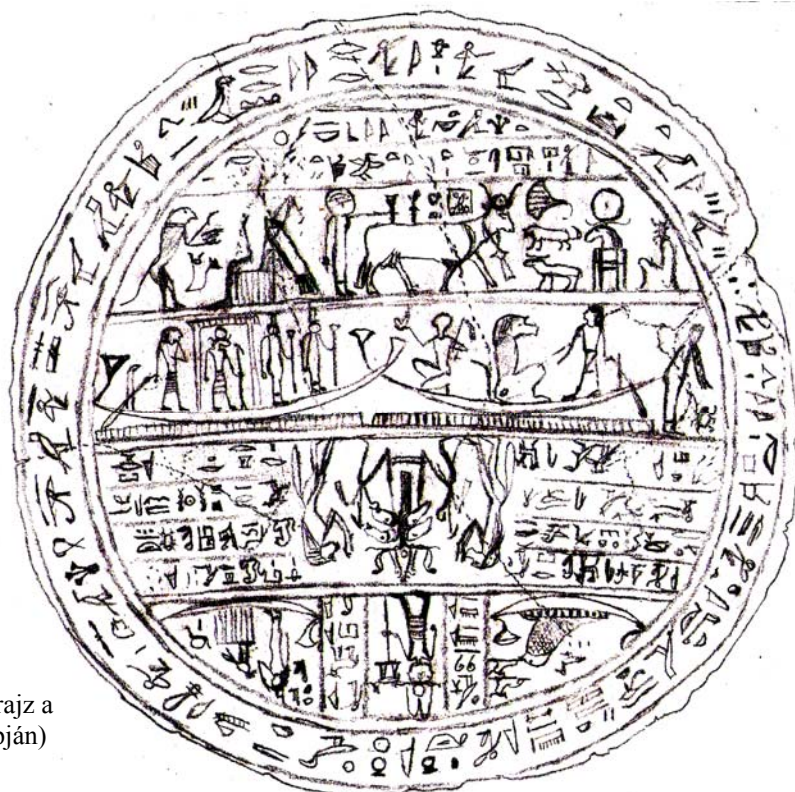

10. kép: Brüsszel E6320, Res-gem hypocephálja (Saját rajz a Musées Royaux d' Art et d'Histoire-tól kapot fénykép alapján)

borító kartonázs stílusára alapozva a temetkezési együtttest Akhmimhoz köthetjük, mégpedig a III. századi keltezéssel. Mindezeket az is megerősítheti, hogy a hypocephál feliratában megemlíti Akhmimot, és a korong stílusa, szövege és technikája az előző példák alapján szintén ezt a kort látszik alátámasztani.

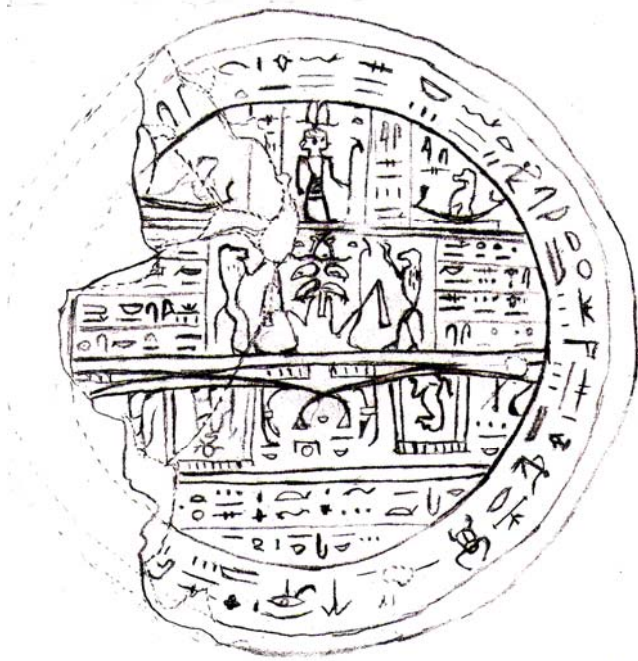
9. A Brüsszel E 6320-as korong tulajdonosa Res-gem volt (10. kép). Kizárólag ez az egyetlen személynév szerepel a korong felületén, így látszólag bizonytalan úton indulhatunk Res-gem kilétének felkutatására. Ez azon-

11. kép: Uppsala VM0149, név nélkül (Saját rajz a Museum Gustavianumtól kapott fénykép alapján)

ban nem teljesen igaz. 1942-ben ugyanis a brüsszeli Királyi Művészeti és Történelmi Múzeumok kurátora, Jean Capart a szokatlan név nyomába eredt. Kutatásai eredményeként talált egy akhmi-mi eredetű áldozati táblát Kairóban. Ezen Res-gem Min isten zenészeként szerepel. Fia és férje neve is olvasható mellette. Így további adatok hiányában, kizárólag az áldozati táblára alapozva Res-gem hypocephálját is Akhmimhoz köthetjük.

10. Az Uppsala VM 0149-es korongról (11. kép) még kevesebbet tudunk, mint az előző pontban említett korongról, ezen még tulajdonosának neve sem szerepel, ami fogódzót jelentene a korong meghatározásához. Feltűnő azonban az a hasonlóság, ami az előző hypocephál és az uppszalai példány között fedezhető fel. Nemcsak

12. kép: London UC 16408 a (Saját rajz a University College, Petrie Museumtól kapott fénykép alapján)

hogyan ugyanaz a méretük, jelenlegi állapotunk, szövegtípusuk és helyesírásuk, de regiszterszámuk is nagy hasonlóságot mutat. Elképzelhetőnek tartom ezek alapján, hogy ez utóbbi ugyanabban az akhmimi műhelyben és közel egy időben készülhetett, mint a brüsszeli példány.

11. Az általam ismert hypokephálok közül az utolsó fekete alapon sárga festésű korong a London UC 16408 a-b (12-13. kép). A korongon sajnos nem szerepel név, de még előkerülésének körülményeit sem ismerjük. Az előző kettőhöz hasonlóan a klasszikus ikonográfiát mutatja. Különlegessége, hogy hátoldalán is található ábrázolás, ami igen ritka a hypokephálok esetében. A hátoldal ikonográfiája azonban nem egyedülálló. Számos textilkorongon is hasonló ábrázolás jelenik meg. Az eddig eredeti helyzetében vagy éppen kontextusból ismert vászonkorongok esetében megfigyelhető, hogy azok szokványos kartonázkorongokkal együtt kerültek használatba. Ez a kettős rendszer Thébában máshol is felfedezhető – azon igen kevés esetben, ahol a kutatók dokumentálták a leletkörülményeket.

Összefoglalva: jelen ismereteim alapján olyan korongok, melyeket a szóban forgó színkód jellemez, nagy valószínűség szerint a Kr. e. III. században lehettek használatban. Az itt bemutatott példák, melyeket eredeti helyzetük-

ben, vagy kontextusból ismerünk, Hor-nedzsitef, a Nesz-min család, a PUM II-es számú múmia és Pa-hezi hypokephálja is ezt az állítást igazolja. Mivel azonban nincsen két teljesen egyező korong, mindegyik egyedi munka, nehéz valamennyire igaz általános megállapítást találni. A színkód, a jelenetekben bekövetkezett változások, az egyszerűsödő illetve átalakuló szöveg (áldozati formulák, a címek sorolása), olyan kritériumoknak mutatkoznak, melyek a III. század idején készült korongok típusaként határozzák meg őket. A stílus azonban eddigi kutatásaim szerint nem vált általánosan elterjedté, párhuzamosan léteztek a korábbi sárga alapú fekete tintával megrajzolt korongok is. A fekete korongok használata a III. századot követően már nem mutatható ki, az ikonográfiában jelentkező újítások azonban hatással voltak a II. századra keltezhető korongokra is, melyek ismét visszatérnek a sárga hátterű fekete tintával megrajzolt típushoz.

Mekis Tamás
ELTE, BTK, Egyiptológia Tsz.

Előadás helye és ideje:
Szépművészeti Múzeum, 2008. június. 6.

13. kép: London UC 16408 b (Saját rajz a University College, Petrie Museumtól kapott fénykép alapján)

Egyiptomi Füzetek 8/1, 2008
Kiadja a Magyar Egyiptomi Baráti Társaság Ókori Egyiptomi Bizottsága
Szerkesztő: dr. Györy Hedvig
Levél cím: H-1062 Budapest, Bajza u. 54.
e-mail: gyory@szepmuveszeti.hu